УДК 94(477) «16/20»:355.1
DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2026-56-21-28

Cossacks and monarchs: the Zaporozhians at the dawn of «Sich» history

Vitalii O. Shcherbak
Borys Hrinchenko Kyiv Metropolitan University
Doctor in History, Professor (Ukraine)
email: shcherbak.vitalii@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8025-5684
Web of Science ResearcherID: https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAG-1704-2019

Abstract.

The purpose of this article *is to highlight the establishment of international relations between Zaporizhzhia leaders and rulers of neighboring states against the backdrop of the struggle for political influence in the Eastern European region. It is noted that this was due to the growth of the Cossack population and the revival of its participation in the socio-political life of Ukraine during the second half of the 16th century.* ***The research methodology*** *is based on a combination of general scientific research principles and specific historical methods: problem-chronological, comparative-historical, and historical-systemic.* ***The scientific novelty*** *of the study lies in its comprehensive coverage of the positions of the leaders of the Zaporizhzhia Cossacks and neighboring monarchs regarding the motivation for their relations.* ***Conclusions.*** *The founding of the Zaporizhzhya Sich became a significant factor in the genesis of international relations of the Ukrainian Cossacks. It emerged as a powerful deterrent to the aggression of Tatar nomads on the southern border. At the same time, the emergence of authoritative Cossack leaders in the Sich there led to of the Zaporizhzhya Army's diplomatic contacts with other states. Among them, Moldova, Muscovy Austria and the Ottoman Empire became priorities. Among them, Moldova, Muscovy, the Holy Roman Empire, and the Ottoman Empire became priorities. Through the efforts of the brave Zaporizhian knights of Dmytro Vyshnevetskyi, Ivan Pidkova, Jan Oryshovskyi, Bohdan Mykoshynskyi and others, the Ukrainian Cossacks established themselves as a subject of international relations on the European stage.*

Keywords: *Zaporozhian Cossacks, Cossacks, monarchs. Ukraine, international relations, Zaporizhian Sich.*

Козаки і монархи: запорожці на світанку «січової» історії

Віталій Щербак
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
доктор історичних наук, професор (Україна)
email: shcherbak.vitalii@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8025-5684
Web of Science ResearcherID: https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAG-1704-2019

Анотація.

Метою статті *є висвітлення налагодження міжнародних відносин запорозьких провідників із правителями сусідніх держав на фоні боротьби за сфери політичного впливу в східноєвропейському регіоні. Зазначається, що це зумовлено зростанням чисельності козацтва та пожвавлення його участі у суспільно-політичному житті України впродовж другої половини XVI ст.* ***Методологія розвідки*** *ґрунтується на поєднанні загальнонаукових принципів дослідження та спеціально-історичних методів: проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, історико-системного.* ***Наукова новизна дослідження*** *полягає у всебічному висвітленні позицій очільників запорозького козацтва і сусідніх монархів щодо мотивації взаємовідносин.* ***Висновки.*** *Вагомим чинником генези міжнародних стосунків українського козацтва було заснування Запорозької Січі. Вона постала як потужний чинник стримування агресії татарських кочівників на південному прикордонні. Водночас поява на Січі авторитетних козацьких очільників зумовила долучення до дипломатичних контактів Війська Запорозького з іншими державами. Серед них пріоритетними стали: Молдова, Московія, Австрія та Османська імперія. Зусиллями відважних запорозьких лицарів Дмитра Вишневецького, Івана Підкови, Яна Оришовського, Богдана Микошинського та ін. відбувалося утвердження українського козацтва у статусі суб'єкта міжнародних відносин на європейській арені.*

Ключові слова: *запорожці, козаки, монархи. Україна, міжнародні відносини, Запорозька Січ.*

Постановка проблеми. У другій половині XVI ст. на авансцену європейського політичного простору впевнено виступила нова суспільна сила – українське козацтво. Стрімкому зростанню масштабів його міжнародної діяльності сприяла ціла низка чинників, серед яких найважливішим стало утвердження за Дніпровими порогами Запорозької Січі – суспільно-політичної козацької організації з атрибутами державної автономії. Добре зорганізоване мілітарне козацтво досить швидко перетворилося на дієвий фактор, з яким змушені були рахуватися у зовнішньополітичних комбінаціях правителі сусідніх держав. Вони прагнули використати військову потугу запорожців у реалізації своїх експансіоністських планів. Тому важливо зрозуміти мотивацію кожної зі сторін щодо встановлення взаємовідносин на той час.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Питання стосовно контактів козацьких провідників із очільниками сусідніх держав на світанку історії запорозького лицарства вже ставало об'єктом наукових пошуків. Так, М. Грушевський і Д. Яворницький писали про початки відносин Дмитра Вишневецького з правителями Османської імперії та Московського царства (Грушевський, 1995, с. 115–121; Яворницький, 1990, с. 18–21). Радянський дослідник В. Голобуцький подав образ князя Д. Вишневецького в іпостасі борця проти османів і звернув увагу на його контакти з московитами (Голобуцький, 1994, с. 132–134). Американський козакознавець Л. Винар коротко окреслив поїздку Вишневецького до Стамбулу та його «співпрацю» з московським монархом (Винар, 2003, с. 107–108, 111–116). Грунтовна розвідка про острів Велика Хортиця на Дніпрі А. Сокульського містить згадку про відвідини князем Царгорода та зносини з московським царем (Сокульський, 2008, с. 349–355). Військова та політична діяльність Д. Вишневецького стосовно Оттоманської Порти проаналізована у статті турецького історика Ю. Озтюрка (Öztürk, 2003, s. 95–140). Молдовський вектор міжнародних стосунків очільників запорожців стосується насамперед постаті Івана Підкови. Йдеться про захоплення ним господарського трону в Яссах та спробами порозумітися із султаном Османської імперії, що висвітлено у студіях молдавських, румунських та українських вчених (Мохов, 1961; Ciobanu, 2013; Мойсей, 2014; Леп'явко, 1999; Щербак, 2019). Проте автори не акцентували увагу на монарших особах та причинах їх зацікавленості у військовій потузі запорозького козацтва.

Метою статті є висвітлення налагодження міжнародних стосунків запорозьких провідників із правителями сусідніх держав на фоні боротьби за сфери політичного впливу в східноєвропейському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Важливим чинником долучення запорожців до міжнародної політики були особистості їх ватажків. Саме вони мали змогу контактувати із монархами різних країн, вирішуючи насамперед мілітарні проблеми. Так, на початку 50-х років XVI ст. на південних рубежах Великого князівства Литовського активізував свою діяльність канівський та черкаський староста князь Дмитро Вишневецький. Одним із найважливіших завдань своєї служби він вбачав організацію відсічі загрозі українських земель з боку степових кочівників. Реалізацію цієї мети планувалося здійснити через будівництво укріпленого табору на Дніпрі в районі Великого Лугу.

У літописі Федора Норматського зазначається про побудову фортеці князем Д. Вишневецьким та перебування в ній українських козаків (Летописец Норматского, 1850, с. 103). Місцем розташування замку джерела визначають Кічкаський мис на правому березі Дніпра, звідки можна було здійснювати контроль за переправою. Під час весняних повеней мис перетворювався на острів, що зумовило термінологічну плутанину у твердженнях дослідників (Ляскоронський, 1901, с. 14). Переважна більшість із них не розрізняла поняття «Хортиця». Водночас Л. Падалка наприкінці XIX ст. дав чітке пояснення щодо існування двох островів – Велика Хортиця і Мала Хортиця, та вказав на їх локалізацію (Падалка, 1894, 5, с. 260–263). Вже у XX ст. ландшафт цього регіону Дніпра детально досліджував В. Фоменко. Вчений зробив посилання на щоденник посла правителя Священної Римської імперії Рудольфа II Габсбурга (1576–1612) до козаків (1594), в якому Еріх Лясота по дорозі на Січ пише про Кічкас, а при поверненні цей же географічний об'єкт називає о. Мала Хортиця «там стояв замок, збудований Вишневецьким років тридцять тому і згодом зруйнований турками й татарами» (Еріх Лясота, 1984, с. 103, 109). Дослідник ставить між ними знак рівності, заявивши, що «окоп Вишневецького міг бути тільки на Кічкаському мисі» (Фоменко, 1966, с. 122). Такий висновок видається цілком прийнятним, адже його підтверджує практика зведення аналогічних укріплень на Дніпрі в майбутньому.

Зведення замку, віддаленого від населених пунктів, створювало ряд проблем щодо наявності матеріальних і людських ресурсів. Очевидно, що їх брак призвів до пошуку князем інших варіантів залагодження прикордонних конфліктів між кримськими татарами та запорожцями. Вихід Д. Вишневецькому вбачався у підтримці його ідеї правителями Оттоманської Порти. На думку М. Грушевського, у князя «була ідея союзу на два фронти: опираючися на Литовсько-польську державу і підтримуючи добрі відносини з Туреччиною, держати в руках Крим» (Грушевський, 1995, с. 116). Розвиваючи цю тезу Л. Винар констатував: «У цьому не було нічого дивного, бо між Туреччиною і Кримом час від часу доходило до тертя і непорозумінь. Таку тактику застосовувала деколи Московщина, яка проводила часто війну з Кримською ордою, а заразом утримувала тісні зв'язки з Портою» (Винар, 2003, с. 108). Цілком можливо, з метою реалізації означеного плану, влітку 1553 р. Д. Вишневецький з великим почтом здійснив поїздку до Царгорода (Listy, 1868, s. 58). Фактично це була перша дипломатична місія українського козацтва на міжнародній арені, яка відкривала перспективи подальшої інтеграції в східноєвропейський простір.

Шестимісячне перебування української делегації в столиці Османської імперії Стамбулі було відзначене гостинними прийомами при султанському дворі в Топкапи, чому могла сприяти дружина Сулеймана Кануні (1520–1566) Роксолана. Водночас султан відзначався надзвичайною войовничістю. Вже після успадкування трону він розпочав готуватися до розширення і зміцнення держави. Першими османи завоювали країни Балканського півострова, Угорщину та Австрію. Забезпечивши охорону кордонів на заході, Сулейман спрямував свої зусилля на боротьбу проти Близькосхідних країн та Ірану. Зрештою, на початку 50-х років XVI ст. до Оттоманської Порти були приєднані закавказькі держави Вірменія і Грузія (Clot, 1992, s. 156). Маючи в перспективі нові експансіоністські плани, турецький султан зацікавився воєнною потугою запорожців, очолюваних князем Д. Вишневецьким.

Джерельні свідчення про можливу домовленість щодо невтручання кримського хана Девлет-Гірея в українські справи, з гарантією недопущення походів запорожців на турецькі володіння, на жаль, не збереглися. Проте немає повідомлень про військові зачіпки на південних рубежах Запорожжя з кримчаками в наступні 2 роки, що може бути свідченням успішності дипломатичної місії Вишневецького до Стамбулу.

Після свого повернення князь мав аудієнцію під Любліном у короля Сигізмунда II Августа (1548–1572), який надав князю охоронну грамоту і звелів ретельно охороняти південне прикордоння (Listy, 1868, s. 76). Водночас реальної підтримки діям Д. Вишневецького монарх не надав, тому згодом князь розпочинає пошуки нових союзників для протидії татарським кочівникам. Знаючи про союз Литви, Польщі і Криму проти Московського царства, Вишневецький вирішив використати московську карту у боротьбі з татарами. З цією метою навесні 1556 р. Вишневецький висилає своїх представників до московського царя Івана IV Грозного (1547–1584). Він пропонує свою військову службу через перехід у підданство московитів.

Московський монарх після завоювання Казанського ханства в 1552 р. мав далекосяжні плани війни проти Османської імперії, з метою розширення і зміцнення південних кордонів та боротьби за вихід до Балтійського моря (Тарле, 2006, с. 193). У цих задумах важливу роль могли відіграти запорозькі козаки, тому князя Д. Вишневецького радо приймали в Кремлі. Грушевський робить припущення про ініціативу саме Вишневецького щодо спільного походу проти кримчаків уже влітку 1556 р. московитів та запорожців (Грушевський, 1995, с. 117).

Офіційним приводом походу були повідомлення про наміри кримського хана здійснити набіг на московські землі. За свідченням царського воєводи М. Ржевського, на Дніпрі до нього приєдналися черкаські й канівські козаки під проводом Млинського і Єськовича. Об'єднане військо штурмувало турецьку фортецю Іслам-Кермен, а потім Очаків, захопивши багато здобичі та українських невільників, повернулося на Запорожжя (Соловьев, 1989, с. 478).

Польсько-литовські урядові кола висловлювали невдоволення діями Д. Вишневецького. Проте на скарги кримського хана відповіли, що похід був справою московитів, які прагнуть захопити Крим. А після зруйнування Хортицького замку 1557 р. князь складає присягу царю, за що отримує у володіння містечко Бєлєв з навколишніми селами, багато подарунків і 10 тисяч рублів (Стороженко, 1904, с. 121).

У наступні роки запорожці на чолі з Д. Вишневецьким неодноразово брали участь у спільних походах з московитами на Азов та Крим, а в 1560 р. Іван Грозний призначив князя воєводою п'ятигорських черкесів на Кавказі (Памятники, 1898, с. 584). Очевидно, відірваність від Запорожжя і розгортання Лівонської війни в Прибалтиці зумовило рішення Вишневецького припинити стосунки з московським царем. У 1561 р. він повертається на українські землі і продовжує справу організації запорозького козацтва. Князь одержує з рук короля універсал, який засвідчував, що «він може добровільно в державах наших жити, користуючись всякими вольностями і свободою, як і інші княжата, панята й обиватели держави нашої» (Акты, 1865, с. 155–157).

Після повернення з Московії Вишневецького не влаштовує спокійне життя королівського підданого. Улітку 1563 р. він на чолі чотирьохтисячного козацького загону без дозволу Сигізмунда II Августа здійснює похід до сусіднього Молдовського князівства. Цілком ймовірною видається думка, що оволодіння князем господарського трону передбачало створення нової протитатарської сили на Сході Європи. Проте воєнна експедиція закінчилася поразкою, а самого козацького провідника поблизу Сучави було захоплено в полон, відправлено до Стамбулу й незабаром страчено.

Важливим напрямом набуття українським козацтвом досвіду активної участі у складних міжнародних конфліктах став молдовський. Зокрема, протягом другої половини XVI ст. до Молдовського князівства здійснено кількатки великих походів. Їх метою, як правило, було забезпечення військової підтримки того чи іншого претендента в боротьбі за престол господаря держави або бажання посадження на нього власної кандидатури. Приводом до підготовки нового походу влітку 1577 р. стало прибуття на Запорожжя молдовської делегації із зверненням до Івана Підкови, який за їхнім твердженням доводився братом бувшому молдовському господарю Івоні. Вони пропонували зайняти престол в Яссах, на якому перебував посаджений султаном Мурадом III (1574–1595) господар Петро Кульгавий. Боячись, що козацький похід викличе невдоволення уряду Речі Посполитої, молдовські бояри одночасно надіслали листи й київському воєводі К. Острозькому та барському старості М. Тарновському з проханням посприяти Підкові (Гваньїні, 2009, с. 430). Однак, зважаючи на перемир'я між Річчю Посполитою та Османською імперією, представники властей не підтримали козацьку експедицію.

До запорожців І. Підкови згодом приєднався козацький загін Якова Шаха. Спільними зусиллями у листопаді вони розгромили військо П. Кульгавого поблизу столиці Молдовського князівства. За інформацією польського хроніста М. Бєльського, «чернь прийняла його за пана» (Kronika Marcina Bielskiego, 1856, s. 1433), звідки напрошується висновок, що в самій Молдові була проведена боярами відповідна робота. Заволодівши добре укріпленою фортецею Сороки, Підкова швидко рушив до Ясс і з тріумфом вступив до столиці, де 13 грудня 1577 р. козаки оголосили його господарем Молдовського князівства.

Насамперед новий правитель випустив на волю кілька сотень українських в'язнів, які чекали на викуп, зокрема, сина луцького судді Бокія. У подяку за звільнення сина батько послав на допомогу козакам двісті вершників. Своє оточення, як господар, Підкова сформував із довірених соратників. Маршалком став Чапа Волошин, Стефан Копицький – хотинським баркулабом, а Яків Шах – молдовським гетьманом (Kronika Marcina Bielskiego, 1856, s. 1433). На найвищу адміністративну посаду логофета був призначений найвідоміший із молдавських бояр Василь Балтаца. Очевидно, саме він був ініціатором запрошення І. Підкови на господарство (Щербак, 2019, с. 52).

Згідно з усталеними традиціями новий володар видав кілька поземельних актів православним монастирям, а також надіслав листи до сусідніх придунайських володарів із

пропозиціями про встановлення дружніх відносин. Крім того, для утвердження на молдовському троні необхідно було заручитися згодою турецького султана. З цією метою І. Підкова відіслав до Стамбулу велике посольство, адже кожний новий правитель у межах Оттоманської Порти, незалежно від обставин його появи на престолі, мав шанси знайти прихильність при султанському дворі, особливо при наявності грошей. Але по дорозі до столиці Османської імперії посланців Підкови було перехоплено, очевидно, людьми Кульгавого (Kronika Marcina Bielskiego, 1856, s. 1433),

На допомогу васалу султан надіслав загони сілістрійського, видінського і бендерівського беїв. Велике військо прибуло й від правителя Трансильванії Криштофа Баторія – брата короля Речі Посполитої. Спільними зусиллями вони змусили Підкову залишити Ясси і повернутися в Україну. У Барі козацький ватажок був заарештований королівськими комісарами, а пізніше страчений у Львові (Listy Annibała z Kapui, 1852, s. 49), але прецедент втручання запорожців у внутрішні справи інших держав надовго запам'ятався правителям Речі Посполитої.

Ефективна участь козацьких загонів у Лівонській війні Речі Посполитої з Московською державою (1558–1583) та успішні виправи проти татар і турків привернули увагу папських дипломатів, які намагалися переконати польський уряд у доцільності залучення козаків на бік антитурецької коаліції. Зокрема, у 1584 р. з такою пропозицією до короля Стефана Баторія (1576–1586) звернувся представник Апостольської столиці у Речі Посполитій Альберто Бологнетті. До того ж, на думку папського нунція, до початку офіційного оголошення війни туркам козаки мали використовуватися польсько-литовським урядом нелегально. Утім король у відповіді римському дипломату висловив сумніви щодо ефективності запорожців під час регулярних військових дій великих сил (Boratynski, 1903, s. 144).

У контексті підготовки до створення європейської «Священної Ліги» зацікавленість козацтвом виявилася і в діяльності іншого представника римського папи Кароля Гамберіні. Він налагодив стосунки з одним із козацьких проводирів, імовірно, Яном Оришовським. Згідно зі свідченнями джерел, останній навіть мав свій план війни з османами, який він виклав італійцю. Суть задуму полягала в тому, що козаки спочатку мали розгромити Кримське ханство, а потім здійснити похід з метою завоювання Стамбулу. Оришовський запевняв Гамберіні, що столиця Османської імперії майже не охороняється, адже в той час турецькі війська були задіяні у війні з Персією (Леп'явко, 1999, с. 151–152).

Продовження козацьких походів у другій половині 80-х років XVI ст. на турецькі міста, зруйнування Тягина, Білгорода, Очакова й Гезлева суттєво загострили відносини між Річчю Посполитою та Османською імперією. У листі від 02 лютого 1590 р. султан Мурад III вимагав від короля: «Розшукайте усіх козаків і всіх до одного знищіть, щоб про них і пам'яті не залишилось і щоб ніколи й на спомин їхнього імені не було» (Леп'явко, 1999, с 69). Про діяльність запорожців проти османів йшлося і на засіданні чергового сейму того ж року, що вони «своїм своєвільством нарушають умови і союзи з сусідніми державами» (Жерела, 1908, с. 64). Згідно зі сеймовою постановою «Порядок щодо низовці і України» уряд Речі Посполитої провів низку антикозацьких заходів, які стали однією з причин потужного повстання 1591–1596 рр.

Діючи як самостійна військово-політична сила, Військо Запорозьке в 1592 р. надіслало посольства до Московії й володарів Австрії та Швеції. А вже наступного року, коли розпочалося створення християнської спілки європейських держав «Священної Ліги», Відень й Апостольська столиця вирішили, всупереч позиції Речі Посполитої, залучити до неї козацтво. У листопаді 1593 р. папа римський Климент VIII звернувся до Війська Запорозького з двома буллами, закликаючи до боротьби проти мусульманської агресії для захисту «християнського суспільства» (Documenta, 1953, s. 233–235). Відчуваючи свою силу та затребуваність для «Священної Ліги», низові козаки на початку 1594 р. вислали посольство до імператора Рудольфа II Габсбурга, який намагався протистояти натиску Османської імперії в Європі, з наміром найму на службу цісарю для боротьби проти мусульман. Під час прийому в імператорській резиденції у Празі козацький очільник Станіслав Хлопицький, який представляв інтереси реєстровців, наголосив на тому, що дніпровські козаки є вільним народом й хочуть послужити благородній справі. 07 лютого 1594 р. Хлопицького приведено до присяги імператору й відправлено з монаршою хоругвою для козаків на Січ (Грушевський, 1995, с. 197–198).

Згодом на Запорожжя виїхав відомий австрійський дипломат Еріх Лясота. Офіційною метою його подорожі були переговори щодо привілейного листа та грошей від імператора. Ця дипломатична місія, по суті, легітимізувала суб'єктність Запорожжя в міжнародній політиці. Щоденник німецького посланця є першою документальною розповіддю про життя січового товариства, зокрема, церемоніал прийняття нею іноземного посольства. Уже при наближенні до Запорозької Січі Лясота був зустрінутий делегацією кількох заслужених і авторитетних козаків, які вітали прибулих від імені січового товариства. Вступ іноземців на Січ супроводжувався гарматними пострілами. Особливу увагу посол звернув на порядок голосування під час козацької ради. Після оголошення імператорської пропозиції запорожці розділилися «на два

кола. В одному була старшина, у другому – прості люди, яких називають черню. Обговоривши все між собою, чернь ухвалила своєю звичайною acclamation* податися на службу до його цісарської величності, на знак чого кидала вгору шапки, після чого побігла до другого, старшинського кола і пригрозила, що коли хтось буде проти, вони його втоплять у воді. Але старшина відразу погодилася» (Еріх Лясота, 1984, с. 104). Після досягнення згоди гриміли литаври і десятки гарматних пострілів.

За результатами переговорів на Січі з послом Е. Лясотою у червні 1594 р. укладено угоду Війська Запорозького з австрійським монархом, що передбачала участь козаків у військових діях проти турків на території Молдовського князівства. Влітку того ж року їх загін на 50 чайках, який очолював отаман Богдан Микошинський, за домовленістю з союзниками, здійснив похід на турецькі володіння у Чорному морі. Тобто контакти запорожців з імператором Рудольфом II Габсбургом наглядно показують повну самостійність українського козацтва у прийнятті рішень щодо участі в протитурецькій лізі європейських держав.

Водночас восени 1594 р. представник Ватикану Олександер Комулович вирушив до Речі Посполитої. Він зустрівся з київським воєводою Костянтином Острозьким, якого агітував приєднатися до планів папи римського, а також через посередництво снятинського старости Миколая Язловецького з «дніпровськими» козаками Семерія Наливайка, які дислокувалися на Східному Поділлі. У листі до Риму від 14 жовтня 1594 р. посол повідомляв, що у результаті переговорів українська сторона спочатку дала згоду на організацію спільного з молдовським господарем походу на татарські володіння у Північному Причорномор'ї. Однак після отримання символічної грошової винагороди Наливайко самостійно вирушив на чолі козацького загону у напрямку Тягині та Килії. Згодом ватиканський дипломат інформував Відень про виправу проти турків 12-тисячного війська зі східних воєводств Речі Посполитої, у складі якого, зокрема, перебувало 6 тисяч «дніпровських» козаків (Плохий, 1989, с. 65). Об'єднане козацьке військо на чолі з С. Наливайком, Я. Оришовським та Г. Лободою вступило в залежне від Османської імперії Молдовське князівство й оволоділо його столицею Яссами. Під впливом цієї перемоги молдовський господар Аарон відмовився від турецької протекції й перейшов на бік християнської коаліції, уклавши союз із австрійським монархом.

Наступного року, дотримуючись зобов'язань перед «Священною Лігою», козацькі підрозділи штурмували кілька наймогутніших турецьких фортець у Північному Причорномор'ї – Ізмаїл, Килію та Браїлів. Улітку 1595 р., на запрошення австрійського імператора та угорського короля, С. Наливайко на чолі 2-тисячного загону вже воює проти османів на землях Угорщини (Kronika Marcina Bielskiego, 1856, s. 1743). Це стало однією з перших військових операцій українського козацтва на теренах Центрально-Східної Європи. Успішними діями козацьких загонів у Придунав'ї в 1594–1596 рр. Військо Запорозьке зарекомендувало себе ефективним учасником європейської антитурецької коаліції, що істотним чином змінило його статус у міжнародних відносинах східноєвропейського регіону.

Висновки. Зростання чисельності козацтва та пожвавлення його участі у суспільно-політичному житті України зумовлювалося заснуванням Запорозької Січі в другій половині XVI ст. Вона постала як потужний чинник стримування агресії татарських кочівників на південному прикордонні. Водночас поява на Січі авторитетних козацьких очільників зумовила долучення до дипломатичних контактів Війська Запорозького з іншими державами. Серед них пріоритетними стали: Молдова, Московія, Австрія та Османська імперія. Зусиллями відважних запорозьких лицарів Дмитра Вишневецького, Івана Підкови, Яна Оришовського, Богдана Микошинського та ін. відбувалося утвердження українського козацтва у статусі суб'єкта міжнародних відносин на європейській арені.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Акты (1865). Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией, 2. Санкт-Петербург: Тип. Эдуарда Праца. 287 с.

Винар, Л. (2003). Князь Дмитро Вишневецький. Любомир Винар. *Козацька Україна. Вибрані праці,* 93–160. Київ-Львів-Нью-Йорк-Париж.

Гваньїні, А. (2009). *Хроніка Європейської Сарматії*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 1006 с.

Голобуцький, В. (1994). *Запорозьке козацтво*. Київ: Вища школа. 539 с.

Грушевський, М. С. (1995). *Історія України-Руси*, 7. Київ: Наукова думка. 627 с.

Еріх Лясота зі Стеблева. (1984). Щоденник. *Жовтень*, 10, 97–110.

Жерела (1908) *Жерела до історії України-Руси* / зібрав і видав І. Крип'якевич, 8. Львів. 407 с.

* acclamation – згода без голосування.

Леп'явко, С. А. (1999). *Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591).* Чернігів: Сіверянська думка. 212 с.
Летописец Норматского. (1850). Летописец Норматского. *Временник Московского общества истории и древностей российских,* 5, 1–148.
Ляскоронський, В. Г. (1901). *Гильом Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно южной России*. Описание Украины, II. Карты Украины. Киев. 37 с.
Мойсей, Антоний, Мойсей, Аркадий. (2014). Украинцы в этнокультурных стереотипах молдавских летописцев, румынских историков иписателей: образ Ивана Подковы – казацкого предводителя и молдавського князя. *Codrul Cosminului.* Annul XX, 1, 25–48.
Мохов, Н. А. (1961). *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей.* Кишинев: Штиница. 214 с.
Падалка, Л. В. (1894). По вопросу о существовании Запорожской Сечи в первые времена запорожского казачества. *Киевская старина,* 5, 258–276; 6, 439–461.
Памятники (1898). *Памятники издаваемые Киевской комиссией для разбора древних актов*, 2. Киев: Тип. Н. Т. Корчак-Новицкого. 622 с.
Плохий, С. Н. (1989). *Папство и Украина. Политика Римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв*. Киев: Вища школа. 223 с.
Сокульський, А. Л. (2008). *Козацька Хортиця: історико-культурне значення в процесі виникнення і становлення запорозького козацтва.* Запоріжжя. 762 с.
Соловьев, С. М. *История России с древнейших времен*, III, 5–6. Москва: Мысль, 1989. 783 с.
Стороженко, А. В. (1904). *Стефан Баторий и днепровские козаки*. Киев. 327 с.
Тарле, Я. М. (2006). *Государи российские.* Москва: Цитадель-трейд, Вече. 384 с.
Фоменко, В. Г. (1966). Кічкаська переправа і городок на Малій Хортиці. *Історичні джерела та їх використання*, 2, 110–122. Київ.
Щербак, В. О. (2019). Молдавські походи українських козаків в 70-х рр. XVI ст. *Русин,* 55, 44–57. http://dx.doi.org/10.17223/18572685/55/4 .
Яворницький, Д. І. (1990). *Історія запорозьких козаків*, 2. Київ: Наукова думка. 558 с.
Boratynski, L. (1903). *Stefan Batory i plan ligi przeciw turkom (1576–1584).* Kraków. 274 s.
Clot, A. (1992). *Suleiman the Magnificent*. New York. 274 s.
Documenta. (1953). Documenta Pontificum Romanorum Historian Ukrainae Illustrantia, 1. Roma. 328 s.
Kronika Marcina Bielskiego, 3, 1223–1790. (1856). Sanok.
Listy Annibała z Kapui. (1852). Listy Annibała z Kapui, arcybiskupa Neapolitańskiego, nuncyusza w Polsce. Warszawa. 372 s.
Listy (1868). Listy Zygmunta Augusta. Kraków. 256 s.
Tiberiu, Ciobanu. (2013). Ioan Nicoară Potcoavă, domn al Moldovei (1537–1558). URL: http//www.agerostuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/ Ioan%20Nicoara%20Potcoava%20de%20 Tiberiu%20Ciobanu.htm .
Yücel Öztürk. Dimitriy Ivanoviç Vışnevetskiy ve Faaliyetleri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 9, 95–140. Isparta, 2003.

References:

Akty (1865). Acts, dedicated to history of Southern and Western Russia, were gathered and published by Archgeographic commission, 2. Sankt-Peterburg: Tip. Eduarda Pratsa. [in Russian].
Boratynski, L. (1903). *Stefan Batory i plan ligi przeciw turkom (1576–1584).* Kraków. [in Polish].
Clot, A. (1992). *Suleiman the Magnificent*. New York. [in English].
Documenta. (1953). Documenta Pontificum Romanorum Historian Ukrainae Illustrantia, 1. Roma. [in Latin].
Erikh, Liasota zi Stebleva. (1984). Diary. *Zhovten,* 10, 97–110. [in Ukrainian].
Fomenko, V.H. (1966). Kichka Ferry and Town on Small Khortytsia. Historical sources and their use, 2. Kyiv, 110–122. [in Ukrainian].
Gvanini, A. (2009). *Chronicle of European Sarmatia.* Kyiv: Vyd. dim "KM Akademiia". [in Ukrainian].
Holobutskyi, V. (1994). *Zaporozhian Cossacks.* Kyiv. [in Ukrainian].
Hrushevskyi, M.S. (1995). *History of Ukraine-Rus,* 7. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
Kronika Marcina Bielskiego, 3, 1223–1790. (1856). Sanok. [in Polish].
Lepiavko, S.A. (1999). *Ukrainian Cossacks in International Relations (1561–1591).* Chernihiv: Siverianska dumka. [in Ukrainian].
Letopisec Normatskogo. (1850). Chronicler of Normata. *Vremennik Moskovskogo obshhestva istorii i drevnostej rossijskih,* 5, 1–148. [in Russian].
Listy (1868). Listy Zygmunta Augusta. Kraków. [in Polish].
Listy Annibała z Kapui. (1852). Listy Annibała z Kapui arcybiskupa Neapolitańskiego, nuncyusza w Polsce. Warszawa. [in Polish].

Lyaskoronskiy, V. G. (1901). *Guillaume Levasseur de Boplan and his historical and geographical works on southern Russia.* Opisanie Ukrainy, II. Karty Ukrainy. Kiev. [in Russian].
Mohov, N.A. (1961). *Essays on the history of Moldovan-Russian-Ukrainian relations.* Kishinev: Shtinica. [in Russian].
Mojsej, Antonij, Mojsej, Arkadij. (2014). Ukrainians in the ethnocultural stereotypes of Moldovan chroniclers, Romanian historians, and writers: the image of Ivan Podkova – Cossack leader and Moldovan prince. *Codrul Cosminului.* Annul XX, 1, 25–48. [in Russian].
Padalka, L. V. (1894). On the question of the existence of the Zaporizhzhya Sich in the early days of the Zaporizhzhya Cossacks. *Kievskaya starina,* 5, 258–276*;* 6, 439–461. [in Russian].
Pamyatniki. (1898). Monuments published by the Kiev Commission for the Examination of Ancient Acts, 2. Kiev: Tip. N.T. Korchak-Novickogo. [in Russian].
Plohij, S.N. (1989). *The Papacy and Ukraine. The Policy of the Roman Curia in Ukrainian Lands in the 16th–17th Centuries.* Kiev. [in Russian].
Shcherbak, V.O. (2019). Moldavian campaigns of Ukrainian Cossacks in the 1570 s.. *Rusyn, 55,* 44–57. [in Ukrainian]. http://dx.doi.org/10.17223/18572685/55/4.
Sokulskyi, A. L. (2008). *Cossack Khortytsia. Historical and cultural significance in the process of emergence and formation of Zaporozhian Cossacks.* Zaporizhzhya. [in Ukrainian].
Solovev, S. M. (1989). *History of Russia since ancient times*, III, 5-6. Moskva: Mysl. [in Russian].
Storozhenko, A. V. (1904). *Stefan Batory and the Dnieper Cossacks.* Kiev. [in Russian].
Tarle, Ya.M. (2006). *Russian sovereigns.* Moskva: Citadel-trejd, Veche. [in Russian].
Tiberiu, Ciobanu. (2013). Ioan Nicoară Potcoavă, domn al Moldovei (1537–1558). URL: http//www.agerostuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/ Ioan%20Nicoara%20Potcoava%20de%20 Tiberiu%20Ciobanu.htm.[in Romanian].
Vynar, L. (2003). Prince Dmitry Vishnevetsky. Liubomyr Vynar. *Kozatska Ukrayina. Vybrani tvory*. Kyiv-Lviv-Nyu-York-Paryzh, 93–143. [in Ukrainian].
Yavornytskyi, D. I. (1990). *History of Zaporozhian Cossacks,* 2. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
Yücel Öztürk. (2003). Dimitriy Ivanoviç Vışnevetskiy ve Faaliyetleri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 9, 95–140. Isparta. [in Turkish].
Zherela. (1908). Sources to history of Ukraine-Rusy /zibrav i vydav I. Kryp'iakevych, 8. Lviv. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 15.01.2026 Схвалено до друку / Accepted: 21.03.2026

UDC 377.3.09(438:4)"15/18"
DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2026-56-29-41

The genesis of the professional technical education system in Poland in the 16th–19th centuries within the general context of European socio-economic changes

Alla M. Kolomiiets
Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskyi State Pedagogical University
Doctor of Science in Pedagogics, Full Professor (Ukraine)
email: alla.kolomiiets@vspu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0536-0147
Web of Sciense ResearcherID: D-3624-2018
Scopus Author ID: 7102462185

Stanisław Juszczyk
University of Silesia in Katowice
Doctor of Science in Physics, Full Professor in Humanities (Poland)
email: tner@marszalek.com.pl
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7775-6303
Web of Science ResearcherID: FAQ-0800-2022
Scopus Author ID: 25653891200

Ievgen V. Gromov
Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskyi State Pedagogical University
Doctor of Science in Pedagogics, Full Professor (Ukraine)
email: yevhen.hromov@vspu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0234-606X
Web of Sciense ResearcherID: L-9794-2018
Scopus Author ID: 57218901423

Abstract.

The study purpose *is to analyze formation and development of the professional technical education system in Poland during the 16th-19th centuries in the general context of socio-economic changes taking place in Europe at that time.* ***The research methodology*** *is based on combination of heuristic approach and historical reconstruction of the events under study. A historical-systemic analysis of the organization of professional technical education in Poland was applied based on a retrospective study of the main educational trends of that time in the context of key socio-political events.* ***The scientific novelty*** *lies in the implementation of integrated comparative analysis of the almost four-hundred-year (16th–19th centuries) evolution of the Polish system of professional training of specialists in technical specialties in the context of pan-European educational trends. The study highlights the provisions on general trends in the organization of professional education in contemporary Poland, as well as its ability to function effectively and accumulate human capital in the conditions of changing economy.* ***Conclusions****. Historical and pedagogical analysis of the development of the professional technical education system in Poland during the 16th-19th centuries in the general context of European socio-economic changes allowed the authors to identify its institutional and structural changes, assess the factors of efficiency and compliance with contemporary approaches to the organization of professional training. The authors prove that professional technical education in Poland as a social institution developed historically due to the significant influence of socio-economic reasons and material production and evolved in accordance with changes in organization of social life at different stages of the country's historical development. The most important period in the overall evolution of Polish education was the second half of the 18th century, but the first quarter of the 19th century was crucial for the development of professional technical education, when the separation of educational institutions with a polytechnic or special vocational orientation began. The most difficult times for Polish professional education undoubtedly came after the defeat of the uprisings of 1830–1831 and 1863–1864.*

Keywords*: historical and pedagogical analysis, Poland, industrial development, vocational education, professional technical education.*